

JOHN F. ELY – CĂTĂLIN AUGUSTIN STOICA

## Tíz évvel „az űr kitöltése” után

*„Üres szobortalapzatok jelzik a bevégezetlen kelet-európai drámát. Számunkra a történelem többé már nem „terra firma” – ahogy a velenceiek mondják. Úgy tűnik, nem érezzük addig biztonságban magunkat, amíg mindennel szemben meg-lévő kétségeinket szét nem kiálthatjuk – lévén, hogy egy fél évszázadon keresztül csak csöndben utáltuk a hamis bizonyosságokat és szobrokat.”*

Octavian Paler<sup>1</sup>

Miközben nagy figyelmet szenteltünk a posztkommunista Románia demokratikus, szabadkereskedelmen alapuló jövője felé tartó politikai és gazdasági átmenetnek, kevésbé figyeltünk fel arra, hogy a románok maguk hogyan viszonyulnak múltjukhoz. A román író, Octavian Paler az 1989-es felfordulás idején ledöntött „dicsőséges” kommunisták szobrai után megmaradt üres szobortalapzatok metaforájával utal az adott történelmi időszak megértésének fontosságára. Az 1989-es eufória elenyészése után a románoknak nem csak azzal a problémával kellett szembesülniük, hogy miként birkózzanak meg bizonytalan jövőjükkel, hanem azzal is, hogyan viszonyuljanak vitatott múltjukhoz. A „történelem” minden társadalom kohéziójában fontos szerepet játszik, mivel kollektív identitást nyújt („Mi, a nép ...”) és kollektív cselekvésre ösztönöz („Emlékezz Alamóra!!!”). Miu-tán ötven éven keresztül a „történelem” – a kommunisták botrányos manipulációja által – megteremtette a nép ellenségeit, vajon képes-e ezek után identitást és szolidaritást nyújtani a románoknak? Mindezt nehéz felmérni, de kiindulópontként szolgálhat azon esemény elemzése, mely különösen alkalmas egy közös tapasztalaton alapuló szolidaritás biztosítására: az 1989

decemberi „forradalomról” van szó. Ebben a fejezetben a kollektív emlékezet és a nyilvános szféra közötti bizonytalan kapcsolaton keresztül vizsgáljuk meg e történelmi esemény értelmezésének létrejöttét. Amint majd kifejti, az 1989-es események (azaz a népfelkelés, a Ceaușescu házaspár pere és kivégzése, a hatalmi átmenet) a kohézió kialakításával szemben inkább megosztott narratívák létrejöttét eredményezték. A legújabb felmérések adatait felhasználva azt is bemutatjuk, hogy az 1989 decemberi „forradalom” megítélése máig vitatott.

## Emlékezés avagy Románia „egybeillesztése”

### *Kollektív emlékezet és nyilvános szféra*

A *kollektív emlékezet* meghatározásához Mark Osiel definícióját kölcsönözzük. Osiel szerint a kollektív emlékezet: „azokból a történetekből áll össze, amelyekkel egy társadalom történelmének fontos eseményeiről beszámol, azokról, amelyek legmélyebben hatnak a társadalom tagjainak életére, és hosszú időszakokon át ébren tartják szenvedélyeit. Ebbe a kategóriába tartoznak a háborúk, a forradalmak, a gazdasági válságok, a nagyszabású zendülések és népirtások.”<sup>2</sup>

Osiel szerint a kollektív emlékezet közös identitást teremthet, ugyanakkor az állam legitimálásának eszköze lehet, és támogathatja az államot abban, hogy az „később – segítségül hívva a kollektív emlékezetet – meghatározhassa, mi a közös az emberekben, és ezáltal kollektív cselekvésre ösztönözze őket.”<sup>3</sup> A kollektív emlékezet helyét Jürgen Habermas *nyilvános szféraként* határozta meg.<sup>4</sup> Habermas rámutat, hogy a modern burzsoá állam és a polgári társadalom felemelkedésével az állam olyan kulturális manifesztációja is kialakul, amelyben mindenki (vagyis a nyilvánosság) osztozik, illetve amely az állampolgárok önértékétől és magánéletétől független társadalmi térben létezik. A kollektív emlékezetek ebben a nyilvános szférában alakulnak ki, itt kerülnek megvitatásra és itt aktiválódnak.

### A „történelem” és a „nyilvános szféra” Ceaușescu előtt

A történelem során Románia gyakran volt kitéve különböző birodalmak hódító törekvéseinek. Ken Jowitt szerint ez vezetett egy olyan gettószerű politikai kultúra létrejöttéhez Romániában, amelyben antagonisztikus ellentétben áll egymással a nyilvános- és a magán-szféra.<sup>5</sup> A románoknak

a nyilvános szférával szembeni bizalmatlansága csak fokozódott a kommunisták 1948-as hatalomra kerülése utáni sztálinista visszaélések során. Romániában a kommunizmus első tíz évét mélyreható és korlátozó jellegű intézményi változás jellemezte.<sup>6</sup> Az államosítás, a többpártrendszer eltörlése, a második világháború előtti értelmiségi és politikai elit jelentős részének bebörtönzése, illetve a gyors iparosítás megkezdése mellett Románia „történelme” is revízió alá került, például azért, hogy bemutassa Oroszország pozitív szerepét az ország múltjában. Annak érdekében, hogy Románia latin eredetét háttérbe szorítva a szláv befolyást hangsúlyozzák, a Szovjetunió melletti propagandán túl, magukat a szavakat is kicserélték. Még az ország nevét is átkeresztelték a latin *Româniáról* a szláv hangzású *Romîniára*.<sup>7</sup> Gheorghiu-Dej alatt pedig a román kommunisták a szovjet modell meghonosításában olyan sikereket értek el, hogy 1958-ban a szovjet csapatok biztonságosnak ítélték a helyzetet, és kivonultak az országból.<sup>8</sup>

A sztálinizmus hí másolásának időszaka Sztálin halálával csak részben ért véget. Attól való félelmében, hogy Hruscsov a saját emberét ülteti a helyére, Gheorghiu-Dej nem követte a desztálinizáció Moszkva által meghirdetett lépéseit, hanem a szocializmus román (azaz nemzeti) útjának meghatározása céljából kulturális termelés területén mozgósított erőforrásokat. Kiadták Marx azon írásait, melyeket korábban betiltottak, mivel Oroszországnak a román állammal szembeni imperialista hajlamairól szóltak. Rehabilitáltak néhány olyan értelmiségit is, akiket nyílt nacionalizmusuk miatt előzőleg elzártak a nyilvános szférától.<sup>9</sup> A kommunista modell nacionalizmussal átitatott változatán alapuló politika nem csupán folytatódott Gheorghiu-Dej 1965-ben bekövetkezett halála után, hanem utódja alatt ki is teljesedett.

### *Ceausescu manipulációja*

Ceausescu nem a sztálinizmus kíméletlen módon lesújtó „vasöklét” vette igénybe, hanem ehelyett a hatalom gyakorlásának a nemzeti szimbólumok, a „kollektív emlékezet” és érzelmek manipulációja által létrehozott, jóval körmönfontabb változatát kezdte alkalmazni. Bár a sztálinizmust elutasítva kritizálta Dejt, folytatta a Moszkvától való távolodás elődje által elkezdett politikáját. A függetlenedés és az ezzel járó belső támogatás 1968 nyarán tetőzött, amikor Ceausescu visszautasította a részvételt a Varsói Szerződés hadseregeinek csehszlovákiai bevonulásában, sőt bírálta az inter-

venciót. A kezdeti időszakot, melyet gyakran „aranykorként” emlegetnek, a kulturális termelés Dej idejére jellemző, fentről lefelé történő ellenőrzésének lazulása is jellemezte. A cenzúra enyhült, az értelmiségiek olyan információkhoz juthattak hozzá, melyeket felforgató nyugati eredetűeknek köszönhetően korábban tilalom alá helyeztek. A dicső aranykorról kialakított kollektív emlékezetre hatással voltak az életkörülmények általános javulása, valamint a rövid ideig tartó (és félszeg) gazdasági reformok is (kisebb magánvállalkozások engedélyezése, gazdasági decentralizáció, a középszintű szakemberek döntéshozó szerepének növekedése).<sup>10</sup>

Sajnos az aranykor 1971-ben véget ért. Ekkor tett látogatást Ceaușescu Kínában és Észak-Koreában, ahol elbűvölték a Mao és Kim Ir Szen által meghonosított, az intézmények és főként a kulturális termelés feletti közvetlen és totális ellenőrzésére épülő kommunista modellek. A hivatalos történelmet Ceaușescu szigorú ellenőrzése mellett újból átírták. Ebben az időszakban Ceaușescu már kevésbé szorítkozott a szovjetek elleni manipulációkra, inkább Románia megmentőjének szerepében kezdett tetszelegni. Ráadásul „a Kárpátok géniusának”, „Románia legszeretettebb fiának”, „fénylő világítótoronynak”, „iránymutató kormányosnak”, „gondolkodó sarkcsillagnak”, és „a Föld első gondolkodójának” szólíttatta magát. A televízió közvetített tömeggyűléseken emberek ezrei „őszinte” és „spontán” módon fejezték ki „határtalan szeretetüket és hálájukat” a „Vezetőnek”.

Az idő múlásával egyre inkább ideológiai célból manipulálták a nyilvános szférát, és az fokozatosan – Gail Kligman szavaival – a „tapasztalati valóság ellenségévé” vált.<sup>11</sup> Ennek egy érdekes példája volt a „protokronizmus” jelensége. Akadémikusok akkor nyerhettek jóindulatot és támogatást a kormánytól, ha munkáikban bemutatták, hogy a haladó nyugati felfedezések (a kommunizmustól a repülőgépig) valójában román eredetűek.<sup>12</sup>

Belegondolva a románok nyilvános szférától való hagyományos idegenkedésébe, ezeknek a praktikáknak – melyek együtt jártak az állam egyre növekvő behatolásával a magánszférába – nem sikerült legitimálniuk a nyilvánosságot. Mint Jowitt írja: „Ahogy a múltbéli gettóban, a proletárdiktatúra idején is a rezsim, azaz a hivatalos szféra „a bonyodalmak elkerülendő helyét” jelentette, lévén, hogy az emberek inkább a követelések és szankciók, mint a politikai támogatások és elismerések helyével azonosították azt.”<sup>13</sup> A személyi kultusz és a propaganda gyakorlatából következően a nyilvános szférának ily módon történő értelmezését az a valós fenyegetés is erő-

sította, hogy ha valaki ellentmondana a párt álláspontjának, akkor azt lelepleznék, és komoly következményekkel kellene számolnia. Ez gátolta meg egy olyan közös alternatív jelentésrendszer kialakulását, mely a csehszlovákiai (az 1977-es Charta) és a lengyelországi (a Szolidaritás) másképpen gondolkodók mozgalmainál megfigyelhetővé vált.

Mindez együtt vezetett egy nem hitelesített „igaz” narratívához és a híresztelések megosztott rendszeréhez, amelyek segítségével az emberek a mindennapok során értelmezték az életüket. Tamotsu Shibutani analógiáját felhasználva a román állampolgárok „olyan autóvezetőkhöz hasonlítottak, akik képtelenek voltak átlátni az eső által homályos szélvédőn, mégis meg kellett találniuk az utat”.<sup>14</sup> Ez az „út” gyakran „rögtönzött hírekben” és híresztelésekben öltött testet. Ahogy az 1980-as években a románok élete egyre nehezebbé vált – mely Shibutani szerint a híresztelések elburjánzásának másik oka –, úgy a „rögtönzött hírek” még szélesebb körben terjedtek el.

A nem hitelesített kollektív narratíva, az erősödő gazdasági megszorítások és az 1989 végén Kelet-Európában végbemenő események következtében a Ceaușescu rezsim a „meghajlás” helyett már csak „darabjaira törhetett”.

## Zűrzavar és per

### *A „decemberi események”: tények a fikciókkal szemben*

Az 1989 decemberi „forradalom” értelmezése a legnyilvánvalóbb bizonyítéka annak, ahogyan a románok mindennapi életük megértéséhez híreszteléseket és megosztott narratívákat használtak. Mivel a politikai kultúra már korábban gettósodott, a nagy jelentőségű 1989 decemberi események csak a jelentés további balkanizációjához vezethettek. Shibutani írja, hogy közvetlen kapcsolat figyelhető meg a híresztelések létrejöttére és a „kollektív felfokozottság intenzitása” között.<sup>15</sup> Nehéz elképzelni olyan államot, amelyet jobban jellemezett volna a kollektív felfokozottság, mint Romániát 1989 decemberében. Bár máig sok a bizonytalanság akörül, hogy mi is történt valójában, röviden ismertetünk néhányat az oly kevés megkérdőjelezhetetlen tény közül: december 15-én a temesváriak egy, a Securitate által száműzni készült szókimondó magyar pap védelmezésére annak háza köré sereglettek. Behívták a hadsereget, és az ezt követő zűrzavarban 40 embert megöltek. December 21-én Ceaușescu a televízió által is közvetített nagygyűlést szervezett a Palota térre, hogy a románoknak jelezze, még mindig

a kezében tartja a hatalmat. Számos véleménykülönbség van a tekintetben, hogy mi és miért történt ezen a nagygyűlésen. Mielőtt hirtelen kikapcsolták volna a kamerát, a félelemtől és zavarodottságtól megbénult Ceaușescu lát szott a képernyőn, miközben az emberek kórusban kiáltozták: Temesvár! Temesvár! A tüntetés erőszakos elfojtására tett erőfeszítések ellenére a tüntetők egész éjjel folytatták tiltakozásukat. Másnap reggel Ceaușescu hivatalos közleményt adott ki arról, hogy Milea ezredes, a román hadsereg vezetője elárulta az országot, majd öngyilkosságot követett el. Ezek után a hadsereg áttált és egyesült a kormányellenes erőkkel. Amikor a tüntetők betörttek a televízió központjába, Ceaușescu és felesége helikopteren elmenekült Bukarestből. A helikopter vezetője nem létező technikai problémákra hivatkozva azt tanácsolta, hogy szálljanak le. A Ceaușescu házaspár, „Románia apja és anyja” az út szélén álldogálva autóstoppal igyekezett biztonságos helyre eljutni. Hamarosan azonban elfogták és egy katonai bázisra vitték őket. Ott tartották fogva őket a december 25-i perükig, majd kivégzésükig. Ezalatt Bukarestben folytatódtek a forradalmárok és az állítólag Ceaușescuhoz hű erők közötti harcok és a Nemzeti Megmentési Front néven ismert koalíció kezdte el irányítani az országot.

A fenti összegzés az 1989 decemberi események kevés vitán felül álló ténye közül csak néhányat említett. Ezek számát azonban jóval felülmúlták a különböző értelmezések és mítoszok arról, hogy „mi is történt valójában”.<sup>16</sup> A romániai felkelés utáni első napokban a legszélesebb körben osztott értelmezés szerint az országban „forradalom” zajlik. Ennek a „forradalomnak” a szélsőségesen eltúlzott ábrázolásában a külföldi média is szerepet játszott. Így például az a jugoszláv hírügynökség, amely 60 ezerre becsülte a halottak számát, holott valójában kevesebb mint 1200 ember halt meg. A torzított beszámolók ellenére a külföldi média fontos szerepet játsza információval a románokat a Temesváron történő eseményekről, és tudósításaival hozzájárult az emberek bukaresti mozgósításához december 22-ének reggelén. Amint a Ceaușescu házaspár elmenekült, a legnagyobb mítoszteremtő médium a román állami rádió és televízió lett. A televízió képernyőjén keresztül a romániaiak az egész országban tanúi lehettek, ahogy különböző csoportok versengenek a légüres politikai tér elfoglalásáért. A csoportok egyike, mely végül a Nemzeti Megmentési Front (NMF) néven vált ismertté, nyerte el azoknak a forradalmároknak a támogatását, akik elfoglalták a televízió épületét. Ezt a csoportot Ion Iliescu, a Román Kom-

munista Párt korábbi magas rangú tagja vezette, aki az 1970-es években növekvő szélsőségsége miatt kritizálta Ceaușescut. December 22-én az NMF rádión és televízión keresztül kezdte hírül adni, hogy új kormányzó-testületként átvette a hatalmat, majd felhívta az állampolgárok figyelmét, hogy óvakodjanak a Securitate veszélyes csoportjaitól – ahogy ők mondták: a fanatikus terroristáktól –, akik még mindig Ceaușescut támogatják. Azt ezt követő napi 24 órás közvetítések a Palota téri utcai harcokról, a televízió központjaiból és a város egyéb helyeiről készült képeket sugároztak. Az adást megszakítva folyamatosan híreket közöltek, melyek tartalma gyakran orwelli hangulatot árasztott. Például bemutatták Ceaușescu híveit, olyan árva házakból kihozott gyerekeket, akiket a hozzá és közeli családtagjaihoz való hűsége neveltek. Szintén „hírek” jelentek meg a vízellátó rendszer megmérgezéséről, a vízgyűjtő tartályok terroristák által eltervezett lebombázásáról, és a Ceaușescuhoz még hű Securitate egységek küszöbön álló bukaresti bevonulásáról. Ebben az időszakban a románok többsége valóban elhitte, hogy a „mi”, vagyis a nép hiteles és dicsőséges forradalmának tanúja, melyet „ők” ellen, azaz Ceaușescuval és kis számú, de fanatikus támogatóival szemben vívnak.

Ezt a változatot a nemzetközi média a „kirakatperként” értelmezett bírósági tárgyalás, majd a Ceaușescu házaspár egész világon közvetített kivégzése után kérdőjelezte meg. A „forradalmat” és a „pert” követő napokban sok román, aki nem szokott hozzá az igazságszolgáltatás nyugati normáihoz, meglepődött a Nyugat kritikáin és a forradalom hitelességével szemben kifejezett aggodalmain. Emellett kétségeiket fogalmazták meg azok a romániai másként gondolkodók is, akik csalódottan figyelték, hogy az NMF soraiban túl sok korábbi kommunista kap helyet. Az új hatalom azonban fenntartotta a hiteles forradalom eredeti változatát, és Ion Iliescu a mai napig ragaszkodik ehhez.

A hivatalos történettel szemben a Nemzeti Megmentési Front néhány tagja a románokban azzal erősítette meg egy kitervelt összeesküvés létét, hogy visszautasította a hatalom megosztását az újjáalakult politikai pártokkal, és nem tágtott attól az elhatározásától, hogy egy átmeneti kormány ügyvivője helyett az eljövendő választások jelöltje legyen. Az összeesküvéseleméletet néhány főhivatalnok nyilatkozata is táplálta. Az új kormány kinevezésekor készült videofelvétel látható, Nicolae Militaru ezredes mennyire ragaszkodott ahhoz, hogy ő nevezze ki az új hatalmi szervet, a Nem-

zeti Megmentési Frontot, mondván hogy a Front – mely tagjai közé saját magát is besorolta – állítólag már hónapokkal Ceaușescu megbuktatása előtt megalakult. Az ilyen Ion Iliescu által vezetett összeesküvéssel kapcsolatos szóbeszédre mások is céloztak, köztük Silviu Brucan, az NMF egyik főhivatalnoká és Nicolae Radu, Iliescu korábbi barátja.<sup>17</sup>

A „forradalom” történetével hamarosan egyéb narratívák is versenyre keltek, így például az „ellopott forradalom” vagy az „államcsíny” története. Utóbbiak szerint az 1989 decemberi események a legjobb esetben is csak egy népfelkelés epizódjai voltak, amit a korábbi rezsim tagjai később „kiszajítottak”. A legrosszabb esetben a forradalom csupán a nómenklatúra közép garnitúrája által írt forgatókönyv megvalósítása volt, akik a Kelet-Európában zajló eseményeket látva be akarták biztosítani magukat, nehogy „a nagy *conducatorral*” együtt bukjanak el.

Ezeknek a magyarázatoknak a legfőbb támogatói az NMF-fel szakító korábbi másként gondolkodók és független értelmiségiek által 1990 elején megalakított kis ellenzéki pártok voltak. A hivatalos történet „forradalmának” megkérdőjelezése azonban nem csak az ellenzékre korlátozódott. Richard Hall leszögezi, hogy az államcsíny egyes változatait erőteljesen támogatták a korábbi Securitate tiszték is.<sup>18</sup> Történetük központi eleme, hogy a Securitate nem maradt hűséges Ceaușescuhoz, és tagjai nem tartoztak azon „terroristák” közé, akik lövöldöztek az utcákon. Ők jóval inkább egy „kirakatháború” áldozatai, melynek célja az volt, hogy a Securitatét bűnbaknak kikiáltva elleplezzék a háttérben zajló hatalmi harcokat a hadsereg és egyéb erők között. Bár ezek a magyarázatok főként a szélsőséges, nacionalista, neokommunista újságokban jelentek meg, Hall hangsúlyozza, hogy az ellenzéki újságok és a független média szintén lehetőséget adott szószólóinak arra, hogy álláspontjukat népszerűsíthessék. Meg kell említeni, hogy a szélsőséges kiadványokban az 1989 decemberéről szóló revizionista összeegyeztetések sokrétűbbek a Hall és mások által leírt „forradalom” vagy „államcsíny” ellentétéénél, és hangsúlyosabb bennük a Románia elleni nemzetközi összeesküvés feltételezése. Például számos magyarázat az 1989 decemberében történt eseményeket különböző titkos, külső erők ténykedésének tulajdonította, amit a háttérből többek között a magyarok, a CIA, a KGB és a szabadkőművesek irányítottak.

Mégis, miért nincs meg a legkisebb egyetértés sem abban, hogy mi történt 1989-ben? A kommunista örökség részben magyarázatul szolgálhat rá.



Ennek ellenére mi mellett érvelünk, hogy a posztszocialista Romániának lehetősége nyílt volna közelmúltjáról egy közös értelmezést, egy „kollektív emlékezetet” kialakítani, azonban ez kudarcot vallott. A következő részben megvizsgáljuk, hogy a Ceaușescu házaspár pere hogyan vált „a zászlón lévő lyuk kipótlására” tett elbukott kísérletté – ahogy Slavoj Žižek, a szlovén filozófus magyarázza a romániai forradalmat.<sup>19</sup>

### *A „per” mint kudarcba fulladt mítoszteremtési kísérlet*

Történetileg a perek olyan eljárások, amelyekkel befolyozhatóak a nyilvánosság szövetén lévő szakadások és megszervezhetőek a közösség érzelmei. Amint David Garland írja: „A rítusok – beleértve az igazságszolgáltatás rítusait is – olyan szertartások, amelyek az érzelmek befolyásolásán keresztül mind a résztvevőket, mind a közönséget sajátos értékek melletti elkötelezettségre buzdítják, ezáltal egyfajta érzelmi nevelésként szolgálnak.”<sup>20</sup>

Ezen a „didaktikus színházi előadáson keresztül a nézőt megtanítják, hogyan érezzen, hogyan reagáljon, milyen érzelmeket keltsen életre önmagában”.<sup>21</sup> Azon túl, hogy a perek az igazság szolgáltatásán keresztül a közösséget adott értékek melletti elkötelezettségre buzdítják, megvan az a képességük, hogy szélesebb történelmi időszakokra is biztosíthatják a nyilvános érzelmeket. Mark Osiel írja: „Egy traumatizált társadalom, amelyet a közelmúlt eseményei mélyen kettéosztottak, nagy hasznot húzhat a múltnak egy olyan kollektív reprezentációjából, melyet a bűnvádi eljárás és az ítélet folyamata hoz létre és tart fenn, és amit a perről és annak eredményéről kialakult nyilvános vita követ.”<sup>22</sup>

Figyelembe véve a románoknak a nyilvános szféra iránti történelmi gyanakvását, a „decemberi eseményeket” követő zavart és traumát, a nyilvános per lehetőséget nyújthatott volna egy olyan „kollektív reprezentáció” kialakítására, amely által Románia képes lett volna szembenézni a múltjával, besorolni azt, majd pedig „kollektív emlékezetet” teremtve felülemelkedni rajta. Sajnos mindez nem vált valóra.

Amint már tárgyaltuk, szinte majdnem lehetetlen rekonstruálni, hogy valójában mi történt ebben a viharos időszakban. Az újonnan megerősödő nyilvános szférát az autentikus, spontán „forradalomtól” a címikus, machiavellisztikus műig számtalan narratíva övezte. Hasonlóan széles skálán mozogott Nicolae és Elena Ceaușescu perének értelmezése is. Ez a népítélet autentikus kinyilvánításától egy megkomponált színjátékiig terjedt, utóbbi célja egyrészt

az volt, hogy elvonja a figyelmet az államcsínyről, másrészt ürügyet teremtett arra, hogy Ceaușescu a halála előtt ne nevezhesse meg az államcsínyben résztvevőket. A perrel kapcsolatos megosztott narratívák létrejöttét az is elősegítette, hogy minden olyan bizonyíték hiányzott, amelyről igazolható lett volna, hogy az nem dezinformálás céljából került nyilvánosságra. A „decemberi eseményeket” túlélő és elérhető néhány kemény adat egyike a Ceaușescu házaspár peréről és kivégzéséről készült videofelvétel, melyet december 26-án hajnal 2 óra körül sugároztak az országban. Ez az a videofelvétel, amelyet a „forradalom” mítoszteremtésének kontextusában röviden elemezni kívánunk. A videofelvétel „kemény” bizonyítéka ellenére is be kell ismernünk, hogy az csak a „színpadon” történeteket mutatja be, és mint a „decemberi események” többségének esetében, itt is lehetetlen megtudnunk, hogy valójában mi játszódott le a kulisszák mögött.<sup>23</sup> Ettől függetlenül úgy érezzük, hogy a per szövegszerű elemzése lehetőséget ad számunkra, hogy a „forradalom” autentikus vagy machiavellisztikus magyarázatai mellett egy harmadik értelmezést nyújtsunk: a per úgy értelmezhető, mint olyan emberek ügyetlen mítoszteremtési kísérlete, akik belegabalyodtak két, egymást kölcsönösen kizáró narratívába. Ezeknek a narratíváknak a jogrend (rule of law) és a bikkfanyelv (wooden language) neveket adhatjuk.

*Az új narratíva: a jogrend.* A nyugatiak szemében a per abszurdnak tűnik. Példának okáért a Ceaușescu házaspár saját védőügyvédje a következő megállapítást tette: „Semmit nem kívánok hozzáfűzni az elkészült vádirathoz ...mivel aki bűnöket követett el, annak bűnhődnie kell”. Az érzékelhető abszurditás a jogrend eltérő értelmezésein alapul.

A dolog természetéből adódóan a Ceaușescuéhoz hasonló totalitáriánus kormányok totális hatalmat gyakorolnak az állam felett. Weber, Linz és Stepan a szultánizmus ideáltípusát alkalmazza az ilyen jellegű rezsimek politikai és jogi gyakorlatának leírásához: „A szultánizmusban a magán és a nyilvános egybeolvad, és erős hajlandóság mutatkozik a családi hatalomra és dinasztikus örökösödésre. Nincs elválasztva az állami karrier és az uralkodónak nyújtott személyes szolgálat, hiányzik a racionális személytelen ideológia, az uralkodó saját, mások által ellenőrizetlen belátása szerint, és nem szélesebb körű személytelen célok érdekében cselekszik.”<sup>24</sup>

Ceaușescu idejében alig volt különbség a köztörvényes és a politikai bűnözők között. A jogrendszer eszközei mindig másodlagosak voltak az állam végső céljaihoz képest.

Bárkinék, aki egy „szabályokkal körülhatárolt” nemzet tagja, ismerősen csengenek az olyan közhelyek, mint hogy „senki sem állhat a törvények felett”, vagy „a kormány a jog és nem a benne helyet foglaló személyek kormánya”. Ahogy Max Weber leszögezi, a jogrend a hatalom egy szélesebb körű történelmi formájának, az ún. jogi-racionális hatalomnak a jellegzetessége. Ez egy mélyen gyökerező intézményi rendszert jelent, amely visszaül önmagára, és magától értetődő. A nyugatiak szemében éppen ezért tűnik oly abszurdnak, ahogy a Ceaușescu házaspár perében a bíróság tagjai a jogrendre hivatkoztak: a per szereplői csak a jogrend széttöredezett szimbólumait testesítették meg, anélkül, hogy annak intézményi alapját megértették volna.

A bíróság főbb szereplői (az ügyész, a bíró és a védőügyvéd) kijelentéseikben újra és újra utaltak arra, hogy egy szabályok által ellenőrzött per folyik (pl. „Ez a bíróság törvényesen lett kinevezve.” „A törvény előírásai szerint jogi védelmet ajánlunk fel Önöknek.”). Leginkább az a tény bizonyított, hogy nem egy nyugati előírások szerinti „per” folyt – túl azon, hogy a Ceaușescu házaspár esélyeit saját védőügyvédei is gyengítették, illetve a bírósági eljárást általános katarzis jellemezte –, hogy az ügyész csak egy órát kapott a bírósági eljárásra.<sup>25</sup> Mindez jól szemlélteti: a jogrendet abban az értelemben, hogy „a cél nem szentesíti az eszközt”, nem alkalmazták. Inkább a Nyugattól átvett pozitív, de részleges szimbólumok foszlányainak színlelt felhasználásával kísérelték meg az új hatalom számára kedvező „forradalom” mítoszát megszőni.

*A régi narratíva: a bikkfanyelv.* A vágyott, de nem értett új modellek felvázolásán túl bikkfanyelv formájában a régi szimbólumokat is alkalmazták a „forradalom” mítoszának megteremtéséhez. Amint előzőleg már tárgyaltuk, a Ceaușescu rezsim alatt a hivatalos propaganda egyre inkább eltávolodott az empirikus valóságtól. A politikai diskurzus szintén egyre távolabb kerülve a valóságtól bikkfanyelvvé, vagy ahogy a románok utalnak rá, *limba de lemn-é* vált. A bikkfanyelv színes, magasröptű, mégis semmitmondó szavak gyűjteménye, melyek a „lélek felemelésére”, ugyanakkor a valóság el-leplezésére szolgálnak. Ha valaki ismeri a politikai diskurzust, bizonyos fókig otthonosan mozog a bikkfanyelvben is. Még nehéz megmondani, hogy Ceaușcut politikailag mennyire éltette a bikkfanyelv. Az olyan frázisok, mint „Románia legfénylőbb jövője” ma is ott cseng sok román fülében.

A pert vizsgálva a bikkfanyelv túlsúlya nyilvánvalóvá válik. Képzeljük el, amint egy nyugati bíróságon a védőügyvéd a következőket mondja:

„De {Ceaușescu} legszörnyűbb büntette az volt, hogy megbéklyózta a román szellemet, népének a lelkét!” Számos példája van az ilyen semmitmondó beszédnek. A bikkfanyelv használatának legkirívóbb példája – mind a bíróság, mind a vádlottak részéről – a „nép” kifejezés használata és az ezzel való visszaélés volt.

A „nép” kifejezés szimbolikus alkalmazása nem kizárólag Ceaușescu beszédeire jellemző. Hannah Arendt, utalva a Függetlenségi Nyilatkozat „Mi, a nép” sorára, leírja, hogy ezek a szavak performatív cselekedetek.<sup>26</sup> Azért idézzük meg a „népet”, hogy megteremtsük az identitását. Mégis, szélsőséges esetnek számít, ahogy a „nép” kifejezéssel Ceaușescu visszaélt, majd vele szemben visszaéltek. Ceaușescu beszédeiben, nyilatkozataiban, írásaiban és jelmondataiban a megcsömörlésig hivatkozott a „népre”. A per során a bírói testület harminchétszer idézte meg a „népet”. Egy példával szemléltetjük, ahogy a bíró Ceaușescu saját kifejezésmódját felhasználva (ezt dőlt betűvel jelezzük) megpróbálta legitimálni az újonnan megalakult kormányt:

Bíró: A Nagy Nemzetgyűlést {a kommunista parlamentet} *a nép rendíthetetlen akarata* feloszlatta. Új hatalmi testületünk van: A Nemzeti Megmentési Front Tanácsa...melyet törvényesen neveztek ki!

A következő idézet példa arra, ahogy a bíróság a „népet” megidézve kigúnyolta a Ceaușescu által használt „nép” kifejezést.

Bíró: Védőügyvéd Úr, kérem üljön le! Ő visszautasította a párbeszédet a *néppel*, és noha a *nép* nevében beszélt, mint a *nép* legszeretettebb fia... kigúnyolta ezt a *népet*!

Nehéz elképzelni, hogy egy új hatalom saját legitimációjának elnyerése érdekében ugyanazokat a régi, szégyenteljes módszereket alkalmazza, mint amilyeneket az általa leváltani kívánt rezsim használt. Mégis, a legitimáció mítoszának megszövésekor a szereplők minden elérhető módszert igénybe vesznek. Ceaușescu mesterkélt retorikáját annak fogyasztói sok éven keresztül a hatalom normatív diskurzusaként hallgatták. A románok számára a hatalom így módon cselekedett.

A régi rend bukása és az új bizonytalansága közé rekedve a hatalmon lévők bármely kéznél lévő szimbolikus eszközt felhasználnak legitimációjuk mítoszának megteremtéséhez. Ez olyan ellentmondásos helyzethez vezet, melyben egyaránt alkalmaznak olyan eszközöket, amelyeket az emberek, bár gyűlölnek, de ismernek (bikkfanyelv; a „nép” megidézése), illetve ame-

lyeket idealizálnak, de még nincs tapasztalatuk az értelmezéséhez (jogrend). Mivel a per által nem tudták hatásos módon megteremteni a „forradalom” kollektív emlékezetét, és az adott események megfakultak, ezek az ellentmondások csak a „rég” és az „új” kudarcba fulladt szétválasztásának kísérletét tükrözik, leplezik le és mutatják be. Az ezt követő években egyre többen vonták kétségbe a „per” és a „forradalmat”. A folyamat eredetileg Nyugatról indult, majd egyre hangsúlyosabbá vált Romániában is. Bár Iliescu két elnökválasztást is túlélt (1990-ben és 1992-ben), a kétségek nőttek, és idővel egyre nagyobb hangot kaptak. Végül az ellenzéki koalíció vezetője, Emil Constantinescu nyerte meg az 1996-os elnökválasztást.<sup>27</sup> Egyik választási ígérete az volt, kivizsgálhatja, hogy „mi történt valójában” 1989 decemberében. Valóban lefolytatott egy vizsgálatot, de a románok máig nem kaptak világos válaszokat a kételyeikre.

### *„Átmenet vagy átmentés”*

Eddig a pontig tanulmányunkban döntően az események tudományos és nem tudományos összegzéseire, illetve elemzéseire, a román és a nemzetközi média forrásaira, a perről készült videofelvételre és saját romániai tapasztalatainkra támaszkodtunk. Számos olvasónk csalódottságot érezhet feltevéseinkkel kapcsolatban, és jogosan kérdezheti: de mi van magukkal a románokkal? Ők mit gondolnak az eseményekről?

Szerencsére egy új keletű kérdőív adatait segítségül hívva legalább részben válaszolni tudunk ezekre a kérdésekre. A tanulmánynak ebben a részében egy oksági elemzés eredményeit szemléltetve némileg rávilágítunk arra, hogy a megkérdezett emberek szerint „mi történt valójában” 1989 decemberében, illetve milyen szociodemográfiai tényezők befolyásolják ezeket a vélekedéseket. Előtte azonban néhány korlátozó jellegű megjegyzéssel kell élnünk. Egyrészt, az elemzésünk és annak következtetései csak értelmező jellegűek. Eppen ezért nem szándékozunk formális hipotéziseket megfogalmazni. Másrészt, a romániai forradalomról kialakult vélekedések oksági szerkezete jóval összetettebb annál, mint amit itt felvázolunk. A mi független változóink listája semmi esetre sem teljes vagy a legrelevánsabb.

Az általunk felhasznált adatok abból a felmérésből származnak, amelyet a Romániai Nyílt Társadalom Alapítvány kérésére a Városi és Regionális Szociológia Központ végzett el 1999 októberében. A kérdőívnek az a része, amelyre elemzésünk épül, az „1989-es eseményekkel” kapcsolatban feltett

kérdésekre vonatkozik. A felmérés interjúk módszerrel készült, a reprezentatív mintavétel során pedig Románia 18 éves és annál idősebb felnőtt lakosságából 2019 személyt kérdeztek meg. A 3.1-es táblázat a „Mi történt 1989 decemberében?” kérdésre adott válaszok százalékos eloszlását mutatja.

3.1-es táblázat Az 1989 decemberére vonatkozó kérdésekre adott válaszok százalékos eloszlása (Románia, 1999)

Véleménye szerint mi történt 1989 decemberében?

Forradalom	40%
Államcsíny	36%
Valami más	5%
Nem tudja/nem válaszol	19%

Forrás: „A romániai átmenet humán és társadalmi forrásai”, 1999. október

Az 1989-ben történelemmel kapcsolatban a kollektív emlékezet hiánya nyilvánvaló. Bár a legtöbben (40 százalék) a „forradalom” változatot említették, ez az arány nem tükrözi a megkérdezettek többségének álláspontját. 36 százalék gondolta azt, hogy „államcsíny” történt, és a megkérdezetteknek csak 5 százaléka képzelte, hogy az 1989-es események során „valami más” történt.<sup>28</sup>

Meg kell jegyeznünk, hogy az összes megkérdezett majdnem egyötöde (19 százalék) vagy nem válaszolt a kérdésre, vagy nem tudott mit válaszolni rá. Azt gondolhatnánk, hogy ebbe a csoportba azok a megkérdezettek tartoztak, akik túlságosan fiatalok ahhoz, hogy határozott véleményük legyen a „decemberi eseményekről”. A kétváltozós elemzés eredményei azonban azt mutatják, hogy nem a legfiatalabbak, hanem éppen a legidősebb korosztály, a 66 évesnél idősebbek tartoztak ide.

Az időtényezők hatással lehetnek az 1989-es eseményekről kialakított elképzelésekre. Például feltételezhetjük, hogy az idő múlásával 1989 értelmezése egyre változatosabbá és zavarosabbá válik, és a romániai nyilvános szférában felbukkanó, egymástól eltérő új „tények” is módosíthatják azt. Emellett az adatgyűjtés konkrét ideje is befolyásolhatta az eredményeket. Az általunk bemutatott adatokat 1999 októberében gyűjtötték, az érzékelhető gazdasági és társadalmi válság idején, melyet sokan annak tulajdonítottak, hogy az 1996-ban hatalomra került Demokratikus Konvenció és az általa vezetett koalíció képtelen volt a választási kampány

alatt táplált remények beteljesítésére. A gazdasági és társadalmi nehézségek az 1999 decemberi kormányválsággal tetőztek. Feltételezhetően, ahogy az adott gazdasági, társadalmi és politikai helyzetből eredő csalódottság nőtt, a múlttal való radikális szakításba (vagyis a forradalomba) vetett hit úgy csökkent, *ceteris paribus*. Ezt a feltételezést a Pavel Câmpeanu által közölt megállapítások is alátámasztják.<sup>29</sup> Az 1994 decemberében készített országos felmérés szerint a romániaiak 51 százaléka 1989 decemberét „forradalomnak” tartotta. A megkérdezettek 30 százaléka gondolta úgy, hogy az egy „az országon belülről szervezett összeesküvés” volt, míg 16 százalék tekintette „az országon kívülről szervezett összeesküvésnek”. Bár az 1994-es felméréskor a kérdéseket másként tették fel, az 1999-es felmérések adataival (40 százalék) összehasonlítva azokat megállapíthatjuk, hogy 1994-ben a valamivel jobb (vagy legalábbis stabilabb) gazdasági környezetben jóval nagyobb volt azoknak az aránya (51 százalék), akik az 1989 decemberi eseményeket a múlttal való radikális szakításnak (vagyis forradalomnak) tekintették.

Azoktól, akik hittek abban, hogy Romániában forradalom zajlott le, megkérdeztük azt is, hogy véleményük szerint a forradalom sikeres volt-e vagy elbukott. A kérdezettek majdnem kétharmada (62 százalék) úgy tartotta, hogy a forradalom sikeres volt, míg 27 százalék gondolta, hogy az elbukott; 3 százalék nem válaszolt vagy nem tudott választani; 8 százalék pedig az „egyéb álláspontra” helyezkedett (pl. bizonyos szempontból sikeres volt, más szempontból viszont elbukott).

A románok kollektív emlékezetét vizsgálva a decemberi eseményekkel kapcsolatos közös értelmezés hiányát bizonyítják a következő kérdésre adott válaszok is: „Véleménye szerint ki és milyen erő(k) járultak hozzá leginkább Ceaușescu rezsimjének megdöntéséhez?” A nyitott kérdésre adott válaszok a parlament (akkori) tagjaitól Elena Ceaușescun, a jelenlegi francia elnök Jacques Chiracon, a maffián és az amerikai imperializmuson keresztül az oroszokig és a magyarokig terjedtek. Megjegyzendő, hogy a kérdezettek egyharmada nem válaszolt a kérdésre, a legtöbben a „népet” (19 százalék), Ion Iliescut (7 százalék) és a hadsereget (4 százalék) jelölték meg.

Az elemzésben a függő változót az „elképzelések 1989 decemberéről” képezte, melyet a következőképpen kódoltunk: 1=forradalom, 2=államszínny, 3=valami más.

A felmérés során azt kérdeztük a válaszadóktól, hogy elképzeléseik szerint mi történt 1989 decemberében. Külön kategóriába soroltuk azokat a kérdezetteket, akik nem válaszoltak a kérdésre, vagy nem tudtak választani, és őket figyelmen kívül hagytuk az elemzés során. 50 százalék hitte azt hogy forradalom; 45 százalék, hogy államcsíny zajlott le; 5 százalék szerint pedig valami más/egyéb dolog történt. Lásd lent a 3.2-es táblázatot:

3.2-es táblázat: Leíró statisztika az 1989 decemberi eseményekkel kapcsolatban kialakított elképzelések elemzésébe bevont változók alapján:

Változók	Medián	Átlag	Standard hiba	Érvényes válaszok
<i>Függő változók</i>				
<i>Forradalom<sup>a</sup></i>		0,50		1626
<i>Államcsíny</i>		0,45		1626
<i>Valami más</i>		0,05		1626
<i>Független változók</i>				
Életkor (években megadva)	47,00	46,75	17,04	2019
Nők <sup>b</sup>		0,51		2019
<i>Iskolai végzettség</i>				
Egyetem <sup>b</sup>		0,11		2019
Középiskola <sup>b</sup>		0,32		2019
Szaktunóképzés <sup>b</sup>		0,20		2019
Általános iskola <sup>b</sup>		0,37		2019
<i>Lakhely</i>				
Bukaresti lakos <sup>b</sup>		0,09		2019
Moldvai lakos <sup>b</sup>		0,21		2019
Elégedettség (1-4)	2,00	1,78		1986
<i>Voksolási preferencia</i>				
Emil Constantinescu voksol <sup>b</sup>		0,17		1176
Ion Iliescu voksol <sup>b</sup>		0,44		1176

*Forrás:* „A romániai átmenet humán és társadalmi forrásai”, 1999. október (2019 megkérdezett)

*Megjegyzések:* <sup>a</sup> referencia kategória; <sup>b</sup> dummy változók



*Független változók:* Az elemzés során alkalmazott független változók többsége egyértelmű, néhány esetben azonban további pontosítások szükségesek. A lakhely tekintetében két dummy változót adtunk meg: bukaresti lakos (1=igen), és moldvai lakos (1=igen). A változók segítségével részben megpróbáltuk összegezni, hogy az 1989 decemberi eseményekkel kapcsolatban kialakult elképzelésekre hogyan hat a térbeli közelség. Különböző feltevések vannak a tekintetben, hogy a lakóhely hogyan befolyásolja a férfiak és nők 1989 decemberével kapcsolatos magyarázatait. Például csak Románia néhány nagyvárosában, Bukarestben, Temesváron, Kolozsváron, Nagyszebenben és Brassóban voltak tényleges utcai harcok, míg a vidéki területek (mint például Moldva történelmi régiója Észak-Romániában) viszonylag érintetlenek maradtak. Feltételezhetnénk, hogy ha minden egyéb tényezőt azonosnak veszünk, akkor minél közelebb volt valaki az erőszakos összetűzések helyszínéhez (azaz a városokhoz), annál valószínűbb, hogy a „valami mással” szemben hisz abban, hogy forradalom zajlott le. Azonban ez a feltevés figyelmen kívül hagyja azt aényt, hogy az alternatív vagy független média forrásai (amelyek kétségbe vonták a forradalmat és számos azzal ellentétes narratívát közöltek) könnyebben elérhetőek a nagyobb városokban. Ennél jóval árnyaltabb az a feltevés, mely szerint ahol az alternatív információ megszerzésének forrásaira kevesebb lehetőség nyílik, az ott élők annál inkább hisznek a „forradalom” hivatalos történetében, *ceteris paribus*. Sajnos adataink nem adnak lehetőséget ennek a feltevésnek az ellenőrzésére. A térbeli közelségről készített felmérésünk csak hozzávetőleges lehet, mivel a válaszadók lakóhelyét nem az 1989-es, hanem az 1999-es adatok alapján rögzítettük.

A független változók közé soroltuk a válaszadóknak az elnökjelölteket támogató voksait is. Erre vonatkozóan a következő kérdést tettük fel: „Ha a következő vasárnap lenne az elnökválasztás, melyik jelöltre voksolna?” Kiválasztottuk a két legfontosabb jelöltre, Ion Iliescuro (1=igen) és Emil Constantinescuro (1=igen) adott voksokat. A neokommunista kormány vezetőjeként Iliescu egyike volt a hiteles forradalomról kialakított történet legfőbb szószólóinak. Az 1992-es és 1996-os választási kampány alatt Emil Constantinescu, az ellenzéki Demokratikus Konvenció jelöltje gyakorta kétségbe vonta Iliescu forradalom-narratíváját. Nézőpontja szerint még ha 1989 decemberében forradalom zajlott is le, az mindaddig részleges és beteljesületlen marad, amíg Iliescu a hatalomban van. Ezt a változatot Constantinescu támogatói is fenntartották.

Amint előzőleg már tárgyaltuk, az 1989 decemberéről kialakult elképzelésekre és véleményekre hatással lehetnek az időtényezők is. Ezeket a hatásokat egy ordinális változó, az „elégedettség” segítségével egy négyfokozatú skálán kísérreljük meg összegezni, amely a rendkívül elégedettől (4) a rendkívül elégedetlenig (1) terjed. Fenntartjuk, hogy minél kevésbé elégedett valaki, annál kevésbé valószínű, hogy hinni fog a múlttal való radikális szakításban (vagyis a forradalomban), *ceteris paribus*. Mielőtt elemzésünk eredményeit ismertetnénk, szeretnénk újra leszögezni, hogy azoknak csak magyarázó jellegük van. Az 1989 decemberével kapcsolatos vélemények okási szerkezete jóval összetettebb az általunk javasoltnál, és az ún. független változók listája sem kielégítő vagy a legrelevánsabb.

*Becslési modell.* Egy többváltozós logisztikai regresszió elemzés által számot adunk az 1989 decemberi események eltérő magyarázatainak meghatározó elemeiről. A függő változó, az „elképzelések 1989 decemberéről”, a következő kategóriákra vonatkozik: „forradalom”, „államcsíny”, „valami más”. Elemzésünkben a „hisz a forradalomban” a referencia kategória. Ezzel állítjuk szembe és becsljük meg az „államcsínyben” és a „valami másban” való hit valószínűségét. A bináris logit modellekkel ellentétben felhasználunk egy többváltozós logisztikai regressziót, mely egyszerre becslíti meg az összes logit-ot.<sup>30</sup> A 3.3-as táblázat bemutatja a felmérés során alkalmazott többváltozós logisztikai regresszió elemzésünk együtthatóit.

3.3-as táblázat: A többváltozós logisztikai regresszió elemzés együtthatói az azal kapcsolatban, hogy a megkérdezettek az 1989 decemberi események forradalomként történő magyarázatával szemben az államcsíny vagy a valami más változatot részesítik-e előnyben.

Független változók	(1)	(2)
	Hisz az államcsínyben (vs. hisz a forradalomban) <sup>a</sup>	Hisz abban, hogy valami más történt (vs. hisz a forradalomban) <sup>a</sup>
Életkor (években megadva)	-0,021 <sup>***</sup>	0,015
Nők <sup>b</sup>	-0,349 <sup>**</sup>	-0,654 <sup>†</sup>

	(1)	(2)
<i>Iskolai végzettség</i>		
Egyetem <sup>b</sup>	-0,367	1,617***
Középiskola <sup>b</sup>	0,092	1,063*
Szaktuningsképző <sup>b</sup>	0,026	0,614
<i>Lakhely</i>		
Bukaresti lakos <sup>b</sup>	0,186	0,320
Moldvai lakos <sup>b</sup>	0,108	0,736*
Elégedettség (1-4)	-0,184*	0,119
<i>Voksolási preferencia</i>		
Emil Constantinescu voksol <sup>b</sup>	0,153	0,872
Ion Iliescu voksol <sup>b</sup>	-0,340*	-0,612
METSZET	1,585	-3,766
Megbízhatósági érték		
Khi érték (szabadsáfok 20)	79,71***	

*Forrás:* „A romániai átmenet humán és társadalmi forrásai”, 1999. október (2019 megkérdezett)

*Megjegyzések:* <sup>a</sup> a „hit a forradalomban” referencia kategória

<sup>b</sup> dummy változók

†=p<0,10; \* =p<0,05; \*\*=p<0,01; \*\*\*=p<.0,0011

*Államcsíny.* A szociodemográfiai változókat tekintve, a válaszadók korának szignifikáns, visszatartó hatása van a forradalommal szembeni államcsíny valószínűsítésében. Ahogy nő az életkor, az egyének egyre kevésbé hisznek abban, hogy államcsíny történt. Nők kevésbé valószínűsítik, hogy a forradalommal szemben államcsíny zajlott. Az iskolai végzettségnek nincs statisztikailag kimutatható hatása a „forradalommal” szembeni „államcsíny” elfogadásában. A lakóhely egyik változójának sincs szignifikáns hatása arra vonatkozólag, hogy az egyének a decemberi eseményeket államcsínynek tartják-e. Az egyéni elégedettségnek kimutathatóan visszatartó hatása van a tekintetben, hogy valaki a „forradalommal” szemben az „államcsínyt” valószínűsítse. Ahogy az elégedettség nő, az államcsínyben való hit csökken. A megállapítások alátámasztják kezdeti elvárásainkat: minél elégedettebb valaki a jelenlegi helyzetével, annál valószínűbb, hogy a jelent a múlttal való radikális szakításként (forradalomként) fogja fel. Szintén a kezdeti elvá-

rásainkat tükrözi az a tény, hogy a korábbi elnököknek, a forradalom változat buzgó védelmezőjének, Ion Iliescunak a támogatói kevésbé valószínűsítik a forradalommal szemben az államszínnyt.

*Valami más történt.* A nők kevésbé valószínűsítik, hogy „valami más” történt. Egyéb tényezőket bevonva az ellenőrzésbe, a moldvaiak inkább hisznek abban hogy a „forradalommal” és az „államszínnyel” ellentétben „valami más” történt. Ezek a megállapítások ellentmondanak kezdeti feltételezéseinknek: úgy tűnik, hogy tíz év elteltével a Moldvában lakók – abban az országrészen, mely Iliescu pártjának korábbi bázisa volt, és ahova a forradalom főként a médián keresztül jutott el – kevésbé hajlamosak elhinni a forradalom vagy az államszínny változatot. Az egyetemi diplomával rendelkezők háromszor annyira valószínűsítik, hogy a hiteles forradalommal szemben „valami más” történt. Ahogyan azt vártuk, a magasan képzett értelmiségiek kevésbé hajlandók hiteles forradalomként látni az eseményeket. A középiskolát végzettekben az egyetemet végzettekhez hasonlóan él a gyanú a forradalom tisztaságára vonatkozóan. Minden egyéb tényezőt egyenlőnek véve, közülük kétszer annyian hiszik, hogy a forradalommal szemben valami egyéb dolog történt 1989 decemberében. A voksolási preferenciák és az életelegedettség semmilyen statisztikai eltérést nem mutat a tekintetben, hogy a forradalommal szemben inkább „más történt”-et valószínűsítsenek.

Az 1989 decemberi események eltérő magyarázatait befolyásolja a kor, az iskolai végzettség, a lakóhely, a voksolási preferenciák és az elégedettség. Az elképzeléseknek ez a változatossága fontos tényező. Tíz évvel a Ceaușescu rezsim bukása után, mely oly sok traumát okozott a románoknak, még mindig nem alakult ki kollektív emlékezet a tekintetben, hogy „mi is történt valójában”.

Noha a nyilvános szférával szembeni gyanakvás és a kollektív emlékezet machiavellisztikus manipulációja megelőzte Ceaușescu hatalomra kerülését, ő mindezt új magasságokba emelte. Az 1980-as években, a növekvő gazdasági problémákkal szembesülve ezek a fondorlatok csak még abszurdabbá váltak. Ennél fogva nem meglepő a románok extatikus állapota az 1989-es „forradalom” idején. Amint azonban a katartikus napok eufóriája elhamvadt, a régi kőrisme (pl. a nyilvános szférával szembeni gyanakvás, egy hitelesített „igaz” narratíva hiánya, az alternatív „hiteles” narratívák elszaporodása) újra nyilvánvalóvá vált, tárgyatlanná téve bármely remény ar-

ra vonatkozólag, hogy a közös „forradalom” mítosza majd közös identitást nyújt, mely teljesen szakít a „régivel”. A „régivel” való szakítás kudarcaként értelmezhető az is, hogy a per – mely a közös emlékezet kialakításának hagyományos fóruma – képtelen volt megerősíteni a „forradalom” mítoszát.

A kollektív emlékezet folytatódó széttöredezését részben megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy Románia milyen gazdasági és politikai nehézségekkel szembesült az 1990-es években. Ennek ellenére hiszünk abban, hogy fontos megvizsgálunk a „történelem” és a kollektív emlékezet megalkotásának folyamatát, ha meg akarjuk érteni, milyen feladattal áll szemben Románia, amikor megpróbál túljutni a múlt ingoványán.

Tanulmányunk egyik szerzőjének, John F. Elynek az anekdotája szemlélteti ezt a véleményt:

„Néhány háztömbnyire a sajátomtól rábukkantam egy állami tulajdonú étteremre. Arra gondoltam, hogy ez talán a törzshelyem lehetne. Amikor hozták a számlát, láttam, hogy mást is felszámoltak, mint amit fogyasztottam, s magasabb áron, mint az étlap mutatta. Amikor felhívtam erre a pincér figyelmét, olyan választ kaptam, amelyhez már unalomig hozzászoktam más romániai éttermekben: „A szokottnál több ételt adtam Önnek”. Csalódva, hogy már megint két lábon járó pénztárcának (vagyis nyugatinak) néztek, megpróbáltam elmagyarázni neki, hogy a sarkon túl lakom, ha tisztességes szolgáltatást kapok, és nem akar átvágni, akkor nemcsak visszajönnék, de jobb borralót is kapna tőlem. Igyekeztem megértetni vele, hogy hosszútávon sokkal kifizetődőbb lenne számára, ha most nem próbálna meg becsapni. A pincér vállat vont és rezignáltan így válaszolt: „Ki tudja, mit hoz a holnap.”

Ez a példa jól szemlélteti, hogy az embereknek az új gazdasági és politikai intézményekbe vetett hite függ attól, hogy milyen elképzeléseik vannak a jövőről. Mi viszont amellet érvelünk, hogy Románia jövőbe vetett hite a bizalmon és kölcsönös megegyezésen alapuló tegnapiainak értelmezésétől függhet.

*Fordította: Szeljak György*

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> Paler, Octavian: The East's New Malady. *Christian Science Monitor* 1992. március
- <sup>2</sup> Osiel, Mark: *Mass Atrocity: Atrocity, Collective Memory, and the Law*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers 1997. 18-19.
- <sup>3</sup> Uo. 18.
- <sup>4</sup> Habermas, Jürgen: *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press 1994. 1-4.
- <sup>5</sup> Jowitt, Ken: *New World Disorder: The Leninist Extinction*. Berkeley, CA: University of California Press 1992. 70.
- <sup>6</sup> Az ilyen típusú intézményi változás meghatározásához: DiMaggion, Paul J. - Powell, William W.: The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review* 1983. Vol. 48. 150.
- <sup>7</sup> Georgescu, Vlad: *Istoria românilor: de la origini pînă în zilele noastre*. București: Editura Humanitas 1992. 264.
- <sup>8</sup> Georgescu: *Istoria românilor* i.m. 268.
- <sup>9</sup> Georgescu: *Istoria românilor* i.m. 271.
- <sup>10</sup> Uo.
- <sup>11</sup> Kligman, Gail: *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, CA: University of California Press 1998. 117.
- <sup>12</sup> A protokronizmus kiváló, mélyreható elemzése Katherine Verder : *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, CA: University of California Press 1991. 5. fejezet.
- <sup>13</sup> Jowitt, Ken: *New World Disorder* i.m. 70-71.
- <sup>14</sup> Shibutani, Tamotsu: *Improvised News: A Sociological Study of Rumour*. New York: The Bobbs-Merrill Company 1966. 57.
- <sup>15</sup> Shibutani: *Improvised News* i.m. 164.
- <sup>16</sup> A decemberi eseményeket övező híresztelések mélyrehatóbb leírását adja: Kligman, Gail – Verdery, Katherine: Romania After Ceaușescu: Post-Communist Communism. In Ivo Banac, ed. *Eastern Europe in Revolution*. Ithaca: Cornell University Press 1992; Hall, Richard Andrew: The Uses of Absurdity: The Staged War Theory and the Romanian Revolution of December 1989. *East European Politics and Societies* 1999. vol. 13, no. 3. 501-542.
- <sup>17</sup> Hall: Uses of Absurdity i.m. 540.
- <sup>18</sup> Uo. 502.
- <sup>19</sup> Slavoj i ek: *Tarrying with the Negative: Kant, Hegel, and the Critique of Ideology* Durham: Duke University Press 1990. 67.
- <sup>20</sup> Garland, David: *Punishment and Moral Society*. Chicago: The University of Chicago Press 1990. 67.
- <sup>21</sup> Uo.
- <sup>22</sup> Osiel, Mark: *Mass Atrocity* i.m. 39.

- <sup>23</sup> A per részletesebb elemzését lásd: Stoica, Cătălin Augustin: Romania Failed Attempt at a Revolutionary Myth. *Polish Sociological Review* 1999. no. 4.
- <sup>24</sup> Linz, Juan – Stepan, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: The John Hopkins University Press 1996. 52.
- <sup>25</sup> *Expresul de Marți* 1995. 9.
- <sup>26</sup> Arendt, Hannah: *On Revolution*. New York: Viking Press 1963.
- <sup>27</sup> 2000 novemberében újra Ion Iliescut választották meg államelnöknek (szerk. megj.)
- <sup>28</sup> A helyszíni felmérés készítőivel folytatott beszélgetéseink során kiderült, hogy ebbe a kategóriába gyakran a „forradalom” és az „államcsíny” különböző kombinációi kerültek.
- <sup>29</sup> Câmpeanu, Pavel: Simboluri ale Revoluției Române. *Polis* 1994. no.4.
- <sup>30</sup> Long, J. Scott: *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. London: Sage Publication 1997. 15.